

Political elites and division of power in Iran; Challenges and solutions

Hossein Aghelinegad^{*}, Behnaz Azhdari^{**}

Ali Rahimi Sadegh^{***}

Abstract

The lack of elite rotation in the political sphere of societies leads to the concentration of power and creates the ground for its misuse. Elite rotation not only leads to the strengthening of democracy and the fair distribution of power, but also has significant effects on the efficiency of the political system. The main question of the research is what obstacles play a role in the lack of rotation of political elites and ultimately the redistribution of political power in the Islamic Republic of Iran? The present article, using the descriptive-analytical research method and by examining the research variables and the relationships between them, as well as using Weber's bureaucratic theory, attempts to analyze the discussion of elite rotation in the Islamic Republic of Iran. The conclusion of the research shows that the lack of vertical rotation of political elites and the rotation of managers in the political system of the Islamic Republic of Iran has weakened the redistribution of political power in the Islamic Republic of Iran. Factors have been identified as obstacles that, if eliminated, will solve this problem.

Keywords: elite circulation, political power, distribution of power, Weber, Iran.

^{*} Phd Candidate of Department of Political Science, Baft Branch, Islamic Azad University, Iran, h.aghelinegad@yahoo.com

^{**} Assistant Professor, Department of Political Science, Baft Branch, Islamic Azad University, Baft, Iran (Corresponding Author), b_azhdari944@yahoo.com

^{***} Assistant Professor, Department of History, Baft Branch, Islamic Azad University, Baft, Iran, ali.rahimisadegh@isu.ir

Date received: 08/01/2023, Date of acceptance: 10/01/2024

Introduction

The concept of "power" has been mentioned as a central concept of the political system, and in this regard, the question of power distribution has gained double importance. It is necessary for political power to be distributed in society in order to achieve political participation; in addition, this issue is essential for the implementation of religious democracy, which is one of the foundations of the Islamic Republic of Iran. One of the most important issues related to the distribution of political power is the issue of elite circulation. The main goal of the research is to identify the obstacles to the circulation of political elites in the distribution of political power in the Islamic Republic of Iran. The present research aims to argue, by explaining in detail the relationship between elite circulation and political power redistribution, what obstacles cause the lack of circulation of political elites in Iranian political society and to what extent they affect the redistribution of political power in society. Despite previous research on political elites and the fair distribution of political power, which have examined each of these two concepts independently, there is a lack of comprehensive research in this regard. Therefore, this research aims to examine the role and impact of political elite turnover on the distribution of political power by examining presidential eras during the Islamic Republic.

Materials & Methods

Among the central concepts of the present article are "elite turnover", "manager turnover", and "power distribution". Elite turnover is the transfer of power between the ruling government elite and the waiting political elite. According to the theory of managerial turnover, management is limited to certain individuals and a meritocracy system does not prevail. The purpose of distributing political power is for all political elites to benefit from a certain amount of power. Weber called organizations that are based on rational principles and are governed by regulations "bureaucracy". In the Islamic Republic of Iran, the things that Weber describes as characteristics of the bureaucratic system are not only accepted, but also considered as values. As a result, using Weber's model helps us to reach a correct model in the governance style, and therefore, we have chosen Weber's bureaucratic model as the analysis model. This article, using the descriptive-analytical research method and examining the research variables and the relationships between them, attempts to analyze the discussion of elite circulation in the Islamic Republic of Iran.

Discussion & Results

In order to preserve and support the elites, it is necessary to identify the obstacles to the lack of elite circulation in the political system of the Islamic Republic of Iran. Some of these obstacles include: 1. The ratio of structure and agent: The structure of the government in Iran is rentier, so that about 80 percent of the country's foreign exchange income is provided by the sale of oil. In Iran, when the government takes control of the majority of the wealth in society, it also gains the ground to control the sources of political, cultural, and social power of society. This process prevents the distribution of political power at the societal level. 2. The weak rule of rules in the Iranian employment system: In our country, rules play a weaker role than relationships. According to the results of the National Survey of Values and Attitudes, which was conducted in 1379 in 28 provincial centers and whose statistical population was 16,824 people, 83.3 percent believed that without an intermediary, their rights would be violated. 3. The weakness of active civil society in contemporary Iran: According to a survey, 81 percent of respondents did not consider any party close to their political positions, and 57 percent considered the activity of political parties in Iran to be of little use. 4. The absence of a meritocratic culture: In the Islamic Republic of Iran, we witness that political burnouts intend to return to the government management system for any reason and usually do not turn to other matters. According to the results of the National Values and Attitudes Survey conducted in 1379 and in 28 provincial centers, 52.3 percent believed that individual ability is not important in government recruitment.

Conclusion

Political elites are recruited and trained directly and indirectly in various centers and become non-ruling elites, expecting that if there is no legal path to gain political power, they will use illegal ways, given the level of influence they have in society. Therefore, governments are forced to design sufficient and legal paths for elite circulation. The conclusion of the research shows that the lack of vertical circulation of political elites and the rotation of managers instead in the political system of the Islamic Republic of Iran has weakened the redistribution of political power. Some structural problems and obstacles have led to this problem. In this article, some of these structural obstacles are examined using evidence from the post-Islamic Revolution governments.

Bibliography

- Azad Aramaki, Taghi (2002). *Iranian Modernity, Intellectuals and the Paradigm of Backwardness in Iran*, First Edition, Tehran: Ijtima Publishing. [In Persian].
- Azghandi, Alireza (2005). *An Introduction to the Political Sociology of Iran*, Tehran: Qoms Publishing. [In Persian].
- Bashirieh, Hossein (2003). *Obstacles to Political Development in Iran*, Fourth Edition, Tehran: Gam No. [In Persian].
- Bashirieh, Hossein (2005). "Social Contexts of the Political Crisis in Contemporary Iran", *Social Welfare Quarterly*, No. 16, Tehran: Soroush Aftab Farda. [In Persian].
- Bashirieh, Hossein (2006). *An Introduction to the Political Sociology of Iran during the Islamic Republic of Iran*, Fourth Edition, Tehran: Negah Moaser. [In Persian].
- Bashirieh, Hossein (2001). *Political Sociology*, 30th Edition, Tehran: Ni Publishing. [In Persian].
- Danaeifard, Hassan (2009). *Challenges of Public Administration in Iran*, Second Edition, Tehran: Samat Publications. [In Persian].
- Dehkhoda, Ali Akbar (1979). *Dictionary*, Tehran: Tehran University Press. [In Persian].
- Delfroud, Mohammad Taghi (1400). *State and Economic Development, Political Economy in Iran and Developmental States*, 5th edition, Tehran: Agah Publishing House. [In Persian].
- Derakhshe, Jalal (2017). "The Requirements for Changing Iranian Lifestyles in Line with the Goals of Iran's Vision 1404 (Case Study of Students of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran)", *Bi-Quarterly Journal of Contemporary Political Essays*, Year 8, No. 1, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Eyvazi/Ramezani, Mohammad Rahim/Malihe (2010). "A Study of the Social Base of the Council of Ministers of the Islamic Republic of Iran (1368-1388)", *Development Strategy Journal*, Issue 24, Tehran. [In Persian].
- Farzanegan, Mohammad Reza (2009). *Macroeconomic of Populism in Iran*. Munich: Personal vRePEc Archive (MARA).no3.
- Ghaffari/Ketabi/Vaez, Omid/Mahmoud/Nafiseh (2017). "A Comparative Study of Political Development in the Constitutional Era and the First Decade of the Islamic Revolution (14-18) with Emphasis on the Distribution of Power", *Quarterly Journal of Cultural Society Studies*, Year 8, Issue 1, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Ghalibaf/Pourmousavi/Omid Aovj, Mohammad Bagher/Seyed Moussa/Maryam (Summer 2011). "Oil Revenues and the Spatial Distribution of Political Power in Iran", *Geopolitics Quarterly*, No. 2, Tehran. [In Persian].
- Haji Yousefi, Amir Mohammad (2007). "Rent, Rentier State and Rentierism: A Conceptual Study", *Quarterly Journal of Political and Economic Information*, No. 125 and 126, Tehran. [In Persian].

35 Abstract

- Hassanpour, Zeinab (2019). Sociological Analysis of Political Power Distribution Mechanisms in Iran: A Case Study of the Seventh to Tenth Governments with an Emphasis on the Network Analysis Approach. PhD Thesis, Tarbiat Modares University. [In Persian].
- Huntington, Political Order in Changing Societies, (New Haven and London: Yale University Press, 1968)
- Khajeh Sarvi, Gholamreza (2003). Political Competition and Political Stability in the Islamic Republic of Iran, First Edition, Tehran: Islamic Revolution Documents Center. [In Persian].
- Mirtorabi, Saeed (2005). Iranian Oil Issues, First Edition, Tehran: Ghomes Publishing. [In Persian].
- Rawls, John (1971). A Theory of Justice, translated by Morteza Nouri, Tehran: Markaz Publishing House. [In Persian].
- Raymond, Aaron (1396). Basic Stages of Thought in Sociology, translated by Bagher Parham, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- Rezagholi, Ali (1401). Sociology of Elitism, 44th edition, Tehran: Ney Publishing House. [In Persian].
- Saei, Ali (2010). "Analysis of the Distribution of Political Power Resources in Iran with a Network-Based Theoretical Approach (Case Study of Members of the Interim Government to the Twelfth Government)", Bi-Quarterly Journal of the Study of Iranian Social Issues, Issue 1, Tehran: Tehran University Press. [In Persian].
- Saree-e-Qalam, Mahmoud (2010). Iranian Political Culture, First Edition, Tehran: Farzan Rooz Publications. [In Persian].
- Shabanpour, Mohammad (2017). "Recognizing Intellectual Elites and Their Mode of Action in Post-Revolutionary Iran", Bi-Monthly Journal of Research in Arts and Humanities, Issue 3, Tehran. [In Persian].
- Shahsavari, Shohreh (2018). "The Political Culture of the Ruling Elite (with Emphasis on the Three Presidential Periods of Rafsanjani, Khatami and Ahmadinejad)", International Journal of Nations Research, Issue 33, Karaj. [In Persian].
- Weber, Max (1989). "Pioneers of Management Studies in the West", Hossein Rahman Seresht, Management Studies, No. 2, Tehran. [In Persian].
- Weber, Max (2008). Religion, Power, Society, translated by Ahmad Tadayin, Tehran: Hermes Publishing. [In Persian].
- Weber, Max (2011). Scientist and Politician, translated by Ahmad Naqibzadeh, Tehran: Alam Publishing. [In Persian].
- Weber, Max (1991). Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism, translated by Abdolkarim Rashidian, Tenth Edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- Zaer Kaaba/Ghorishi/Alizadeh Aghdam, Rahim/Fardin/Mohammad Bagher (1399). "Analysis of the Sociological Contexts of the Development of Justice Discourse in the Khatami, Ahmadinejad, and Rouhani Governments", Bi-Quarterly Journal of Economic Sociology and Development, Year 9, Issue 2, Tabriz: Tabriz University. [In Persian].

Zarei, Ali (1398). "The Turn of Political Elites after the Islamic Revolution in Iran", Quarterly Journal of Strategic Research of the Islamic Revolution, Year 2, Issue 5, Tehran: Scientific Association of the Islamic Revolution of Iran. [In Persian].

Zibakalam, Sadegh (2006). "Ahmadinejad and the Sociology of Power in Iran", Baztab Andisheh Monthly, Issue 74, Tehran: Islamic Research Center of the Islamic Broadcasting Corporation. [In Persian].

نخبگان سیاسی و تقسیم قدرت در ایران؛ چالش‌ها و راهکارها

حسین عاقلی نژاد*

بهناز اژدري**، علی رحیمی صادق***

چکیده

گردش نخبگان سیاسی، ضرورتی سیاسی در گسترش عدالت اجتماعی به حساب می‌آید، عدم گردش نخبگان در سپهر سیاسی جوامع، موجبات تمرکز قدرت و زمینه‌سازی برای استفاده‌ی نادرست از آن را فراهم می‌آورد. در واقع گردش نخبگان سیاسی، اثرات و پیامدهای مختلفی در ابعاد گوناگون به دنبال دارد. به گونه‌ای که این حرکت، نه تنها به تقویت دموکراسی و توزیع عادلانه‌ی قدرت منجر می‌شود، بلکه در کارایی نظام سیاسی و تقویت جامعه مدنی نیز اثرات بسزایی دارد. پرسش اصلی پژوهش آن است که چه موانعی در عدم گردش نخبگان سیاسی و در نهایت بازتوزیع قدرت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران نقش دارد؟ مقاله‌ی حاضر با استفاده از روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و با بررسی متغیرهای پژوهش و روابط میان آن‌ها و همچنین با استفاده از نظریه‌ی بوروکراسی وبر، تلاش می‌کند تا بحث گردش نخبگان در جمهوری اسلامی ایران را مورد واکاوی قرار دهد. نتیجه‌گیری پژوهش نشان می‌دهد که عدم گردش نخبگان سیاسی به طور عمودی و به جای آن گردش مدیران در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، موجب تضعیف بازتوزیع قدرت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران شده است. عواملی به عنوان مانع شناسایی شده‌اند که در صورت رفع آن‌ها، این مشکل برطرف خواهد شد.

* دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران، h.aghelinegad@yahoo.com

** استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران (نویسنده مسئول)،
b_azhdari944@yahoo.com

*** استادیار، گروه تاریخ، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران، ali.rahimisadegh@isu.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰

کلیدواژه‌ها: گردش نخبگان، قدرت سیاسی، توزیع قدرت، وبر، ایران.

۱. مقدمه

مفهوم «قدرت» در عرصه‌ی سیاست نظری و عملی مورد توجه‌ی بسیار قرار دارد تا آن جا که از آن به مثابه‌ی مفهوم کانونی منظومه‌ی سیاست یاد کرده‌اند، در این میان پرسش از توزیع قدرت از اهمیت دو چندانی برخوردار شده است. به گونه‌ای که نظام‌های سیاسی با توجه به شاخص توزیع قدرت دسته‌بندی و بررسی شده‌اند؛ باز نمودن درهای قلعه‌ی قدرت و ایجاد ارتباط و تناسب میان حکومت‌کنندگان و حکومت‌شوندگان، نقطه‌ی آغاز رسیدگی به دغدغه‌ی اصلی یعنی باز توزیع قدرت است. لازم است قدرت سیاسی در جامعه توزیع شود تا مشارکت سیاسی که از مسائل مهم در برقراری توسعه‌ی سیاسی است، محقق شود؛ علاوه بر این برای عملی شدن مردم‌سالاری دینی که از پایه‌های نظام جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌رود، این مسئله ضروری است. از مهمترین موضوعات مرتبط با توزیع قدرت سیاسی، مسئله‌ی گردش نخبگان است. در این پژوهش منظور از نخبگان، نخبگان سیاسی است که ضمن تاثیر از فضای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و توسعه‌ی ناشی از آن، نقش مهمی در توسعه‌ی سیاسی و اجتماعی کشور دارند. هدف اصلی پژوهش شناسایی و تبیین موانع گردش نخبگان سیاسی در توزیع قدرت سیاسی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

با وجود آن که پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تلاش گردید تا مرزبندی‌های طبقاتی و تبعیض اجتماعی که مانع اساسی بروز استعدادهای همه‌ی اقشار و نخبگان جامعه در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی کشور تلقی می‌شود، فرو بپاشد و امکان حضور و رقابت همه‌ی نیروهای اجتماعی و نخبگان فراهم گردد، لیکن موانعی چند، امکان تحقق کامل این امر را ممکن نگردانیده است. پژوهش پیش رو بر آن است تا با توضیح دقیق نسبت گردش نخبگان و بازتوزیع قدرت سیاسی، استدلال کند که چه موانعی موجب عدم گردش نخبگان سیاسی در جامعه‌ی سیاسی ایران می‌شود و تا چه اندازه بر بازتوزیع قدرت سیاسی در جامعه اثر می‌گذارد. با وجود پژوهش‌های پیشین در رابطه با نخبگان سیاسی و نیز چگونگی توزیع عادلانه‌ی قدرت سیاسی که هر یک از این دو مفهوم را به صورت مستقل مورد توجه و بررسی قرار داده‌اند، لیکن فقدان پژوهشی جامع در این رابطه به چشم می‌خورد. لذا این پژوهش بر آن است تا با نگاهی نو و با بررسی دوران‌های

ریاست جمهوری در دوران جمهوری اسلامی، به بررسی نقش و تاثیر گردش نخبگان سیاسی بر توزیع قدرت سیاسی بپردازد که تا کنون هیچ پژوهشی به بررسی ارتباط این دو مولفه با یکدیگر پرداخته است. از این طریق می توان به این نتیجه رسید که فرآیند گردش نخبگان تا چه اندازه می تواند بر افزایش کیفیت حکمرانی اثر بگذارد و جامعه را به سمت جامعه ی آرمانی سوق بدهد.

۲. پیشینه تحقیق

در باب موضوع پژوهش تا کنون پژوهش مرتبطی انجام نگرفته است، اما در باب برخی متغیرهای آن پژوهش هایی صورت گرفته که در این قسمت به برخی از آنها اشاره می شود؛

۱. سید صادق حقیقت (۱۳۸۱) در کتاب خود با عنوان «توزیع قدرت در اندیشه ی سیاسی شیعه» تلاش می کند تا ضمن تعریف و تشریح شاخص های توزیع قدرت، پاسخی از درون اندیشه ی سیاسی شیعه برای آن بیابد.

۲. یوسف ترابی (۱۳۸۹) در کتاب خود با عنوان «اجماع نظر نخبگان سیاسی و توسعه در جمهوری اسلامی ایران» به بررسی نوع نگرش نخبگان نسبت به توسعه ی اقتصادی و موارد عدم اجماع نظر در ادوار مختلف جمهوری اسلامی ایران - دوره انقلاب، دوره جنگ، دوره سازندگی و دوره اصلاحات - پرداخته است.

۳. امیر عظیمی دولت آبادی (۱۳۸۷) در کتاب "منازعات نخبگان سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی" وضعیت منازعه ی نخبگان سیاسی و ثبات سیاسی را در دوره زمانی بین ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۲ را بررسی کرده است.

۴. مجید استوار (۱۳۹۶) در مقاله "گذار به دموکراسی در ایران با تاکید بر نقش نخبگان حاکم"، وضعیت گذار را در ایران متضمن تحکیم نخبگان حاکم می داند و برای رسیدن به این منظور، ضمن بررسی عملکرد نخبگان حاکم در جمهوری اسلامی ایران، به موانع عمده ی گذار به دموکراسی در ایران اشاره می کند.

۵. مصطفی ملکوتیان و عبدالحمید غلامی نیا (۱۳۹۴) در مقاله "چارچوب نظری گردش نخبگان سیاسی شایسته و تاثیر آن بر ثبات سیاسی" به توضیح گردش نخبگان سیاسی شایسته پرداخته است؛ نخبگانی که ضمن برخورداری از توانایی و

تخصص، از ایمان و تعهد به اصول اساسی و ارزشی که در این پژوهش تحت عنوان شاخص های شایستگی از آن یاد شده است، برخوردار باشند.

چنان که به تفصیل در ادبیات پژوهش مورد توجه قرار گرفت، مسئله ی گردش نخبگان به عنوان یک متغیر مستقل و بخصوص در قالب بررسی تاریخی آن، مبانی و خواستگاه طبقاتی آن در پژوهش های پیشین مورد بررسی و تبیین قرار گرفته است. همچنین بحث از توزیع قدرت سیاسی در پژوهش های بسیاری بررسی شده است؛ لیکن تا کنون پژوهشی جامع و مستقل که در آن به بررسی نقش و تاثیر گردش نخبگان سیاسی بر توزیع قدرت سیاسی، به عنوان دو متغیر مستقل و وابسته پرداخته باشد مغفول واقع گردیده است و این امر مهمترین وجه تمایز این پژوهش از پژوهش های پیشین به شمار می رود.

۳. چارچوب مفهومی

توضیح مفاهیم تأثیر بسیاری در شناخت و فهم آن ها دارد. به گونه ای که در بعضی مواقع، تفاوت در تعریف مفاهیم منجر به تفاوت در درک آن مفهوم می شود. از جمله مفاهیم محوری نوشتار حاضر، «گردش نخبگان»، «گردش مدیران» و «توزیع قدرت» است که نقش محوری در تحلیل موانع گردش نخبگان و بازتوزیع قدرت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران دارد. لذا ضروری است تا مرزهای مفهومی هر یک از این واژگان تعریف و تحدید گردد.

۱.۳ گردش نخبگان

نخبه در لغت به معنی برگزیده، زبده، بهین، انتخاب شده ی هر چیزی (دهخدا، ۱۳۵۹: ۱۹۷۹) و یا هر شخص و صاحب فکر و اندیشه ای را گویند که دارای توان مندی و مهارت فکری و سازمان دهی باشد. نخبگان به دو گروه کلی تقسیم می شوند: ۱. نخبگان فکری: افرادی هستند که فکر، اندیشه، نظریه، روش های بهینه، دوراندیشی و آینده نگری تولید می کنند. ۲. نخبگان ابزاری: به افرادی که صاحبان قدرت سیاسی و اقتصادی باشند، اطلاق می شود. مقصود ما از نخبگان در این پژوهش، نخبگان ابزاری یا همان نخبگان سیاسی است که در واقع کسانی هستند که یک مسئولیت و یا پست دولتی و یا حکومتی را در اختیار دارند.

نخبگان سیاسی و تقسیم قدرت در ایران؛ ... (حسین عاقلی نژاد و دیگران) ۴۱

اما بحث گردش نخبگان عبارت است از دست به دست شدن حکومت بین نخبگان حکومتی حاکم و نخبگان سیاسی منتظر. (پاره تو، ۱۹۳۳ به نقل از آرون، ۱۳۹۶: ۵۱۸) به گونه ای که از یک سو کسانی استوار و آماده ی کاربرد زور در اختیار باشند و از سوی دیگر از کارگزارانی نوآور، اندیشه ورز و دور از وسواس های اخلاقی بی بهره نباشیم.

۲.۳ گردش مدیران

منظور از گردش نخبگان در این پژوهش، گردش مدیران نیست زیرا بر اساس نظریه ی گردش مدیران، مدیریت محدود به افراد خاصی است؛ این مدیران سال ها فقط پست های مدیریتی خود را با هم دست به دست می کنند و نه در پست های عالی سیاسی و نه در رده های میانی و عملیاتی، نظام شایسته سالاری حاکم نیست. (دانایی فرد، ۱۳۹۶: ۲۲۵)

در نظریه ی گردش نخبگان، همه ی کسانی که توانایی مدیریت امور دولتی را در خود می بینند می توانند برای تصدی پست های عالی کشوری اقدام کنند اما در نظریه ی جابه جایی مدیران، حلقه ای آهنین گرداگرد مدیریت کشور را احاطه کرده است که مانع از حضور همه ی افراد با ملیت واحد در عرصه ی مدیریت کشوری می شود. در نتیجه نظریه ی گردش نخبگان، راهی برای برقراری مردم سالاری است که در قانون جمهوری اسلامی ایران نیز مکرراً بر آن تاکید شده است و اما از طرف دیگر، در نظریه ی جابه جایی مدیران از آن جهت که مردم نمی توانند در عرصه ی قدرت سیاسی وارد شوند، با گسترش ناامیدی در سطح جامعه مواجه خواهیم شد.

۳.۳ توزیع قدرت

هرگاه قلمروی قدرت از پهنه ی خصوصی فراتر رود و کل یک جامعه را هدف قرار دهد، به آن قدرت سیاسی گفته می شود؛ طبق اعتقاد رالز توزیع قدرت عبارت است از: توزیع عادلانه ی ثروت و قدرت بین افراد جامعه. به بیان دیگر توزیع هیچ منبعی ممکن نشود مگر این که فرودست ترین ها هم به نحو رضایت بخشی از آن برخوردار باشند. (رالز، ۱۹۷۱: ۷۸) در این پژوهش مقصود از توزیع قدرت سیاسی به طور مشخص، بهره مند شدن همه ی نخبگان سیاسی از میزانی از قدرت است. در این زمینه تعلق فرد به حزب سیاسی، اعتقاد سیاسی وی، میزان سوابق سیاسی او و مسائل دیگر نباید دارای ارزش و اهمیت باشد و تنها عامل مهم، شایستگی آن فرد و میزان توانایی او در به دست گرفتن قدرت است.

۴. چارچوب نظری و الگوی تحلیل

نظریه ی بوروکراسی ماکس وبر که به عنوان مدل عقلانی - قانونی نیز شناخته می شود، تلاش می کند تا بوروکراسی را از دیدگاه عقلانی توضیح دهد. در نتیجه ماکس وبر توجهش به توزیع قدرت در بین مقامات سازمانی در ساختار بوروکراتیک بود. این نوع سیاست، غیرشخصی ترین نوع سیاست و حکومت است. وی چنین سازمان هایی که بر اصول خرد استوار شوند و تحت حاکمیت مقررات و راهکارهای منضبط و منسجم قرار گیرند «بوروکراسی» نام نهاده است. (وبر، ۱۳۹۲: ۳۷۴) بوروکراسی از نظر عوام با عدم کارایی یا بی کفایتی مترادف است و نوعی کاغذ بازی و بایگانی کردن افراطی تلقی می شود اما وبر در تعریف خود، سازمان بوروکراتیک را کارآمدترین شکل سازمانی معرفی می کند؛ به نظر او، دقت، سرعت، روشنی، اطلاع از پرونده ها، تداوم، بصیرت، وحدت رویه، کاهش اصطکاک و تقلیل هزینه های مربوط به نیروی انسانی و همچنین وسایل و امکانات، همگی در یک سازمان بوروکراتیک به مطلوب ترین وضع خود می رسند. در نظام جمهوری اسلامی ایران، مواردی که وبر به عنوان ویژگی نظام بروکراتیک بیان می کند، نه تنها مورد پذیرش است، بلکه ویژگی هایی چون حاکمیت قانون، شفافیت، سرعت، وحدت رویه و... به عنوان ارزش در جمهوری اسلامی ایران و در قانون اساسی مطرح هستند و در نتیجه استفاده از مدل وبر، ما را در رسیدن به یک الگوی صحیح در شیوه ی حکمرانی یاری می کند و از این رو، مدل بروکراتیک وبر را به عنوان الگوی تحلیل برگزیده ایم. در ادامه به سه ویژگی حکومت بوروکراسی از نظر وبر اشاره خواهیم کرد:

۱.۴ روابط غیر شخصی در انجام امور انسانی و مطالعات فرهنگی

وبر معتقد است که در نظام های بوروکراتیک سلسله مراتب سازمانی تعریف شده ای وجود دارند که کاملاً مشخص هستند و در نتیجه از اعمال نظرهای شخصی و فردی در چنین نظام هایی جلوگیری به عمل می آید. در چنین نظامی، امور شخصی از امور کاری جدا می شوند. (وبر، ۱۴۰۰: ۱۷۵)

وجود داشتن دستوالعمل ها، مقررات و رویه ها، تقسیم کار و شرح وظایف مشاغل همه از اموری است که نظرات شخصی را به حداقل می رساند؛ این مسئله منجر می شود که احساسات شخصی و فردی رنگ ببازند و عقلانیت در جامعه نهادینه شده و نهاد اجتماع به سمت خیر عمومی حرکت کند. (رحمان سرشت، ۱۳۶۹: ۸۹)

۲.۴ انتخاب عقلانی

به نظر ماکس وبر، «عقلانیت یا عقلانی شدن» عبارت است از: پیدایش تقسیم کار و وظایف گسترده، پیش‌بینی‌پذیر شدن امور زندگی اجتماعی و اقتصادی و گسترش عقلانیت ابزاری در حیطه‌های دولتی؛ وبر معتقد است که کنترل صحیح بر کلیه‌ی امور سازمان، فقط با استقرار حکومت عقلانی با اختیارات منطقی ممکن بوده و اعتقاد به اصالت عقل و منطق در اداره‌ی امور سازمان‌ها، از مهم‌ترین ضروریاتی است که همواره باید مورد نظر قرار گیرد. (وبر، ۱۳۹۰: ۷۳)

۳.۴ انتصاب بر اساس شایستگی

در نظام بوروکراسی‌ای که وبر ترسیم می‌کند، انتصاب افراد صرفاً براساس شایستگی‌های آنها انجام می‌گیرد و عامل دیگری در این زمینه دخالت ندارد. در چنین سازمان‌هایی نقش هر یک از مسئولین را شرح شغل کتبی که در مورد حیطه‌ی اختیارات او تهیه می‌شود، تعیین می‌کند. مسئولیت‌ها به صورت سلسله‌مراتب ترتیب می‌یابند و هر مسئولیت بالاتری، کلیه‌ی مسئولیت‌های پایین‌تر را زیر پوشش قرار می‌دهد. همچنین دفتری برای حفظ و نگهداری دقیق سوابق و پرونده‌ها وجود دارد. در واقع نگارش اطلاعات و نگهداری سوابق، بخش مهمی از عقلایی بودن سیستم بوروکراسی به حساب می‌آید. (وبر، ۱۴۰۰: ۱۱۵)

۵. موانع گردش نخبگان و بازتوزیع قدرت در جمهوری اسلامی ایران

در صورتی که فرآیند گردش نخبگان در یک نظام سیاسی به درستی انجام نگیرد، به مرور منجر به فاصله‌گیری مردم از نهاد حکومت می‌شود. زیرا تمرکز منابع قدرت در دست یک گروه حاکم، خود ممکن است عامل اصلی تأخیر در توسعه‌ی سیاسی نسبت به حوزه‌های اجتماعی و اقتصادی باشد و مانع پذیرش نیروهای مختلف اجتماعی در فرآیند سیاسی شود. (بشیریه، ۱۳۸۲: ۲۵)

به منظور حفظ و حمایت از نخبگان و استفاده‌ی صحیح و مناسب از ظرفیت‌های علمی آن‌ها در جهت توسعه‌ی کشور ایجاب می‌کند که به شناسایی موانع عدم گردش نخبگان در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران بپردازیم. به اعتقاد هانتینگتون مهم‌ترین

تفاوت سیاسی میان کشورها به نوع ساختار حکومت مربوط نمی شود، بلکه به موثر بودن آن ساختار سیاسی در اداره ی حکومت ربط پیدا می کند. (Huntington, 1968:1) بسیاری از کشورهای اروپایی دارای ساختارهای سیاسی متفاوتی هستند ولی در همه ی آن ها، حکومت ها عموماً در اداره ی امور موثر هستند. برای مثال می توان گفت که تفاوت بین دو حکومت دموکراسی و دیکتاتوری کم تر است از تفاوت بین حکومت کشورهای که سیاست آن ها دارای یکپارچگی سیاسی و اجتماعی، سازمان یافتگی و ثبات است در مقایسه با کشورهایی که سیاست آن ها در این موارد اشکالاتی دارد. بررسی ها به ما نشان می دهد که در بسیاری از اشکالات سیاسی جامعه ی ایران، با یک سری موانع ساختاری مواجه هستیم که ارتباطی به دولت های مختلف یا احزاب مختلفی که قدرت را به دست می گیرند، ندارد و به بیان دقیق تر می توان آن ها را موانع ساختاری به حساب آورد. در موضوع مورد بحث نیز موانعی که گردش نخبگان را در کشور ما دچار اشکال کرده است، عموماً موانع ساختاری و مربوط به شکل و نوع ساختار سیاسی جامعه است. در صورتی که به برخی از موانع برخورد کنیم که جزء موانع ساختاری به حساب نیایند، با دقت می توان به این نکته پی برد که یک یا چند اشکال ساختاری منجر به شکل گیری آن شده است. در نتیجه در این پژوهش به ذکر برخی از موانع ساختاری که منجر به عدم گردش نخبگان سیاسی و در نهایت عدم بازتوزیع قدرت سیاسی می گردد، می پردازیم.

۱.۵ نسبت ساختار و کارگزار

چرخش نخبگان در جوامعی رخ می دهد که نوع نظام سیاسی مبتنی بر دموکراسی واقعی باشد که از دل آن یک بوروکراسی بی طرف و حرفه ای بیرون شود. همان طور که «وبر» معتقد است، در چنین حکومت هایی بسیاری از مدیران براساس نظام بوروکراسی بی طرف به مسئولیت دست یافته اند. در حالی که اگر نظام سیاسی یک نظام خاص باشد و بر مبنای دموکراسی واقعی بنا نشده باشد، بوروکراسی نیز یک بوروکراسی بی طرف و حرفه ای نخواهد بود. از طرف دیگر یک رابطه ی معنا دار بین رانتهی بودن دولت و ماهیت غیردموکراتیک آن وجود دارد. بدین صورت که در جوامعی که دولت به منابعی مانند نفت دسترسی دارد ممکن است آن دولت کشمکش های قدرت را تجربه کند اما نامحتمل است که با تقاضاهای مردمی برای ایجاد دموکراسی مواجه شود. (میرترابی، ۱۳۸۴: ۱۱۲)

ساختار حکومت در ایران رانتیر است به طوری که حدود ۸۰ درصد درآمدهای ارزی کشور از محل فروش نفت تأمین می شود. سهم درآمدهای نفتی در برنامه های توسعه ی اول، دوم و سوم کشور به ترتیب ۵۶/۴، ۵۷/۵ و ۴۹/۶ درصد از دریافت های دولت را شامل می شد. به علاوه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با ملی کردن شرکت های تولیدی و صنعتی، بانک ها، بیمه، مخابرات و... تسلط دولت در حوزه ی اقتصادی شتاب گرفت. تجربه ی تاریخی نشان می دهد که در ایران، زمانی که دولت کنترل بخش اعظم ثروت موجود در جامعه (درآمدهای نفتی) را در اختیار می گیرد، زمینه ی کنترل منابع قدرت سیاسی و فرهنگی و اجتماعی جامعه را نیز به دست می آورد. این فرآیند تمرکز منابع قدرت در دست دولت، از توزیع قدرت سیاسی در سطح جامعه و قدرت یابی گروه های اجتماعی جلوگیری می کند. در چنین فضایی امکان توسعه ی سیاسی و باز شدن فضای رقابت میان گروه های اجتماعی بر سر قدرت و در نهایت چرخش نخبگان از جامعه سلب می شود. (بشیریه، ۱۳۸۲: ۸۷) بنابراین اقتصاد و ثروت ناشی از فروش نفت، موجبات عدم توجه به گردش نخبگان سیاسی را به دنبال داشته است.

در سال های جنگ تحمیلی عراق علیه ایران روند دولتی کردن منابع و مفهوم دولت رانتیر به دلیل ضرورت دفاع از وطن و انقلاب کم رنگ شد اما با پایان جنگ در سال ۱۳۶۸، مجدداً دولت رانتی در ایران خودش را نمایان کرد. (ازغندی، ۱۳۸۴: ۴۴) به عنوان مثال در دوره ی ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی که از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۵ را به خودش اختصاص می دهد، به طور متوسط درآمدهای نفتی ۵۳/۴ درصد و درآمدهای مالیاتی ۲۹/۹۹ درصد را از کل بودجه ی کشور را شامل می شود. هرچند ذکر این نکته ضروری است که در این دوران به دلیل بحران ناشی از ۸ سال جنگ و عدم موفقیت دولت در غلبه کردن بر این بحران، نقش سلطه گری دولت کاهش پیدا کرد و نه تنها در نظام اقتصادی، بلکه در نظام سیاسی نیز شاهد افزایش مشارکت گروه های اجتماعی هستیم. (حاجی یوسفی، ۱۳۷۶: ۱۵۲) البته این وضعیت ادامه پیدا نکرد و در دوران هشت ساله ی ریاست جمهوری آقای خاتمی، علاوه بر این که راه اصلی تأمین بودجه ی کشور منابع نفتی است، با افزایش واردات کالاهای مختلف، نقش رانتی دولت تشدید شد. در این بازه ی زمانی که از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۳ را شامل می شود، به طور میانگین درآمدهای نفتی ۴۸/۳۲ درصد و درآمدهای مالیاتی ۲۸/۸۷ درصد از کل درآمدهای دولت را شامل می شد. (قالیباف، ۱۳۹۰: ۶۰)

در فاصله ی زمانی ۱۳۸۸-۱۳۸۴ ه.ش که دوره ی ریاست جمهوری آقای احمدی نژاد است، تحلیل گران سیاسی معتقدند که وضعیت ایران از لحاظ توزیع قدرت سیاسی به نسبت سایر دوره ها نسبتاً مناسب بوده است؛ زمانی که بررسی می کنیم متوجه می شویم که سهم دولت از درآمدهای نفتی در این بازه ی زمانی ۳۶/۵۸ درصد و از درآمدهای مالیاتی ۴۲/۶۰ درصد است که از ابتدای انقلاب، کم ترین سهم درآمدهای دولت در حوزه ی درآمدهای نفتی را شامل می شود. (همان منبع) زمانی که دولت از درآمدهای نفتی برخوردار باشد، دیگر الزامی به دخالت دادن نظر مردم در تصمیم سازی و مشارکت دادن آن ها در مسائل سیاسی و در نهایت چرخش نخبگان دیده نمی شود، بنابراین ساختار حکومت در مشارکت و چرخش نخبگان نقش بسزایی ایفا می کند.

۲.۵.۵ عدم وحدت رویه ی نخبگانی در ایران بعد از انقلاب

وبر معتقد است که تنش میان قلمروی ارزشی دینی و قلمروی ارزشی سیاسی هنگامی ظهور کرد که ادیان توحیدی ای به وجود آمدند که به خدایی اعتقاد داشتند که خدای عشق بود و به این ترتیب، این ادیان رستگاری، بر تقاضای بنیادین خود که همان اصل برادری بود پای فشردند و این با نظام سیاسی که هر روز عقلانی تر می شد، در تضاد و تناقض بود. دولت دیوان سالار به موجب فردیت زدایی در مسائل مهم در مقایسه با نظام های پدرسالار گذشته، کم تر رویکردی اخلاقی اختیار می کرد. (وبر، ۱۳۸۷: ۳۸۱) از جمله ویژگی های سازمان بوروکراتیکی که وبر بیان می کند، این است که علاوه بر این که بر اصول خرد استوار است تحت حاکمیت راه کار های منضبط و منسجم هستند و وحدت رویه و کاهش اصطکاک به مطلوب ترین حالت خود در این سازمان ها دست پیدا می کنند. متأسفانه وحدت رویه و انسجام در رفتار نخبگان در جمهوری اسلامی ایران به صورت کامل مشاهده نمی شود؛ این اشکال را در دو حالت زیر می توان بررسی کرد:

۱.۲.۵ عدم وحدت دیدگاه نخبگان با دیدگاه مردم

آن چیزی که در این جا نقش اصلی را به عهده می گیرد، مردم و فرهنگ درونی جامعه ایران است. نامناسب بودن ساختار فرهنگی جامعه که اجازه ی همیاری و همکاری گروهی، اعتماد به یکدیگر و برخورد عقلانی با مسائل را نمی دهد، از جمله مواردی است که امروزه بیش از پیش در جامعه ی کنونی ایران دیده می شود. تا زمانی که بافت و فرهنگ کلی

جامعه و قوانین برآمده از روابط اجتماعی در جامعه ی ایران به سمت فایده گرایی و نتیجه گرایی پیش نرود، هیچ وقت و با روی کار آمدن هیچ دولتی تغییری در مسائل کلان سیاسی از جمله بحث گردش نخبگان، حاصل نخواهد شد. (رضاقلی، ۱۴۰۱: ۷۳) در نتیجه فقدان انسجام یکی دیگر از دلایلی است که گفتمان نخبگان را از گفتمان توده های مردم جدا ساخته است. وظیفه ی نخبگان و خواص، امری مهم تر از مشارکت دادن مردم در عرصه ی سیاسی است و همچنین متفاوت از نقشی است که در آراء نخبه گرایان غربی مشاهده می شود و تنها وجه سیاسی جایگاه نخبگان را مدنظر قرار می دهند.

برای مثال پایگاه قدرت سیاسی آقای هاشمی رفسنجانی برگرفته از ساختارها و نهادهای وابسته به نظام بود و جایگاه مردمی نداشت. البته در بعضی از بازه های زمان، نخبگان سیاسی توانستند مردم را با خودشان هم سو و هم نظر کنند. به عنوان مثال در دوران ریاست جمهوری آقای خاتمی، پایگاه قدرت سیاسی آقای خاتمی برگرفته از حمایت مردمی، به خصوص قشر تحصیل کرده، جوانان، زنان، دانشجویان و روشن فکران بود. همچنین مطبوعات دوم خردادی در سه سال نخست ریاست جمهوری، وی را حمایت می کردند. شایان ذکر است که همه ی توده های مردمی از گفتمان اصلاحات تبعیت نمی کردند و اختلاف نظرهایی در این زمینه به وجود آمد. محیط های دانشگاهی، مرکز اصلی اعتراضات و تقابل ها بین طرفداران دو جریان اصلاح طلب و محافظه کار به شمار می رفت که در این زمینه تنش هایی نیز به وجود آمد که اوج آن را در ۱۸ تیر ۱۳۷۸ در کوی دانشگاه تهران مشاهده می کنیم. (زیباکلام، ۱۳۸۵: ۸۴) مثال مشخص دیگر دوران ریاست جمهوری آقای احمدی نژاد است که به دلیل تضعیف همبستگی های گروهی، شرایط برای توده ای شدن سیاست فراهم شد و توده ها به آسانی در دسترس نخبگان قرار گرفتند. ساده سخن گفتن و ساده زیستن و پرهیز از شعارهای سیاسی و تأکید بر حمایت از افراد کم درآمد جامعه باعث شد که مردم او را از خودشان بدانند. همچنین سیاست هایی چون مسکن مهر که همان ایجاد مسکن ارزان قیمت برای افراد فاقد مسکن بود، سیاست سهام عدالت، هدفمندی یارانه ها، سیاست توزیع فرصت ها و امکانات در همه ی مناطق کشور از طریق سفرهای استانی و مواردی از این قبیل منجر شد که مردم به سمت گفتمان نخبگان سیاسی حاکم گرایش پیدا کنند و آن را حرف دل خودشان بدانند. (زائر کعبه، ۱۳۹۹: ۱۳۹)

به طور کلی مواردی که در آن وحدت بین دیدگاه نخبگان سیاسی و دیدگاه مردم را استنباط می‌کنیم، بسیار نادر است اما با این وجود در همین موارد، وحدت رویه و انسجام را به طور صحیحی مشاهده نمی‌کنیم. همان‌طور که گفته شد در دوران دولت آقای خاتمی، تمام اقشار مردم با دیدگاه اصلاحات هم عقیده نبودند و شاهد این مسئله، تنش‌ها و درگیری‌هایی است که در این دوران بین گروه‌های مختلف مردمی اتفاق می‌افتد. در دوران آقای احمدی‌نژاد هم هرچند در ابتدا، دیدگاه ایشان توانست با دیدگاه و درخواست مردم در یک راستا قرار بگیرد اما به مرور زمان و به خصوص در دوره دوم ریاست جمهوری آقای احمدی‌نژاد، این تفکر جذابیت خودش را از دست داد و با به وجود آمدن برخی اتفاقات که مجال ذکر آن‌ها در این جا وجود ندارد، فاصله افتادن بین دیدگاه نخبگان سیاسی حاکم با تفکرات مردم را مشاهده می‌کنیم. به عنوان یک مثال مشخص در سال ۱۳۹۶ و پس از انتخابات ریاست جمهوری دوازدهم، هر چند آقای روحانی توانست بیش از ۵۷ درصد آراء را کسب کند اما وحدت دیدگاه بین دولت مردان و مردم را مشاهده نمی‌کنیم به نحوی که تعارضات و تنش‌هایی به وجود آمد. مثلاً در راهپیمایی روز قدس سال ۹۶ تعدادی از مردم علیه رئیس‌جمهور و معاون اول او، شعارهای تخریبی سر دادند که شاید بتوان به جرأت گفت که همچون مسئله‌ای در مورد رئیس‌جمهور در تاریخ سیاسی جمهوری اسلامی ایران اتفاق نیفتاده است و این نشان‌دهنده‌ی وضعیت نامطلوب در مسئله‌ی وحدت بین نخبگان و مردم می‌باشد. لازم به ذکر است که یکی از مؤثرترین دلایل پیروزی انقلاب اسلامی ایران، وحدت و یکپارچگی مردم و نخبگان انقلابی بود؛ در نتیجه در مسئله‌ی گردش نخبگان و توزیع قدرت در جامعه، این مسئله را نباید بی‌اهمیت قلمداد کرد.

۲.۲.۵ عدم وحدت نخبگان حاکم با نخبگان منتظر

یکی از مشکلات کشور ما، دوری‌گزینی نخبگان از طبقه‌ی حاکمه است. چنان‌چه در دوره‌ی بعد از انقلاب اسلامی بسیاری از نخبگان، دیواری بلند میان خود و گفتمان حاکم بر جامعه‌ی سیاسی می‌بینند به طوری که همراهی با نخبگان سیاسی حاکم در تبیین زیرساخت‌های توسعه‌ی فرهنگی، در جمع‌نخبگانی یک ارزش تلقی نمی‌شود و در متفکران موافق با گفتمان حاکم نیز قرائت‌های نخبگان جایگاهی ندارد. از این جهت، با توجه به احساس جدایی از گفتمان حاکم، نخبگان در مورد توسعه عمده‌تاً به نقادی می‌پردازند و

نخبگان سیاسی و تقسیم قدرت در ایران؛ ... (حسین عاقلی نژاد و دیگران) ۴۹

موانع توسعه در آثار ایشان، بیش تر از عوامل و راهکارهای آن مورد توجه قرار می گیرد. (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱: ۱۴۳)

شاید بتوان آغاز عدم وحدت بین نخبگان سیاسی را در سال های دهه ی ۱۳۶۰ دانست که شکاف عمومی و فراگیری متوجه ی همه ی نیروهای سنتی اسلامی اعم از سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، حزب جمهوری اسلامی و جامعه ی روحانیت مبارز شد. اختلافات بر سر سیاست اقتصادی، نقش دولت در اقتصاد، جایگاه بخش خصوصی و نیز مسئله ی فقه پویا بود. طولی نکشید که مجمع روحانیون مبارز نیز در سال ۱۳۶۶ از جامعه ی روحانیت جدا شد و بدین سان طبقه ی روحانی حاکم در ایران پس از انقلاب دچار نخستین شکاف درونی خود می شد. شکاف دومی که در درون آن نیروها رخ داد منجر به جدایی راست مدرن از راست سنتی شد. (بشیریه، ۱۳۸۵: ۱۳۵)

نحوه ی توزیع قدرت در زمان هر یک از رؤسای جمهور ایران به گونه ای است که انسان تصور می کند هر کدام در یک حکومت متفاوتی قدرت را در دست داشته اند. به نظر می رسد که ساختار قدرت از تشکیل یا تحکیم همبستگی جلوگیری می کند. برای مثال در دوران ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی، هیچ کدام از مجالس همزمان با دولت ایشان، یعنی مجلس سوم، چهارم و پنجم، با وی هماهنگ نبودند به خصوص مجلس چهارم که در اختیار نخبگان راست گرا بود. در نتیجه خیلی از سیاست های مدنظرشان را رها می کردند. (زیباکلام، ۱۳۸۵: ۸۵) در این دوره نخبگان سیاسی با وجود تلاش برای رسیدن به عقلانیت در برنامه های اقتصادی، در عرصه ی سیاسی بین دو مقوله ی آرمان گرایی و واقع گرایی مشغول انجام فعالیت های سیاسی بودند و همین دوغانگی منجر شد که نخبگان نتوانند به یک وحدت رویه دست یابند و در جهت حل مشکلات کشور گام بردارند. از طرف دیگر شاهد این واقعیت هستیم که متأسفانه تلاش های صاحب نظران و اندیشمندان خارج از دولت، سریعاً از سمت دولت مردان و نخبگان سیاسی اجرایی به عنوان اقدام تخریبی علیه دولت تعریف می شد و با آن مقابله صورت می گرفت. (شهسواری فرد، ۱۳۹۷: ۴۴) با وجود تلاش های صورت گرفته، در این دوره دولت نتوانست میان نیروهای بلوک قدرت، وحدت ایجاد کند و بروز اختلاف بین نخبگان را مشاهده می کنیم. (خواجه سروی، ۱۳۸۲: ۳۳۹) برای مثال می توان به اختلاف نظر نخبگان کشور نسبت به نظارت استصوابی شورای نگهبان در انتخابات در جریان مجلس سوم اشاره کرد که حاصل آن شکست جناح چپ در انتخابات مجلس چهارم بود. در واقع به نظر

می‌رسد اگر نخبگان سیاسی با توجه به تأکیدات دینی و مذهبی بر اتحاد و دوری از اختلافات و همچنین اصرار قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر این امر مهم، توجه بیشتری نسبت به این مسئله داشته باشند، نه تنها قدرت به شکل صحیحی در جامعه توزیع می‌شود بلکه از تنش‌ها و اختلافات که در بسیاری از موارد به ضرر کشور است، جلوگیری به عمل می‌آید.

در دوران ریاست جمهوری آقای خاتمی نیز، وحدت را در میان نخبگان سیاسی مشاهده نمی‌کنیم. از جمله مصادیق عدم وحدت نخبگان در این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱. کرباسچی که شهردار تهران بود و در انتخابات از آقای خاتمی حمایت‌های مالی داشت، توسط قوه قضائیه محکوم شد. ۲. در همان سال بیش از نیمی از نامزدهای مجلس خبرگان که از لحاظ تفکر نزدیک به جریان اصلاحات بودند، توسط شورای نگهبان رد صلاحیت شدند. ۳. در همین سال قتل‌های زنجیره‌ای اتفاق افتاد که موجی از اختلافات را در فضای سیاسی جامعه به دنبال داشت. ۴. در تیر ۱۳۷۷ عبدالله نوری که وزیر کشور بود توسط جریان راست مجلس پنجم استیضاح شد. ۵. روزنامه‌ی سلام توقیف شد. ۶. در اسفند ۱۳۷۸ و در جریان انتخابات مجلس ششم تعداد زیادی از کاندیداهای اصلاح طلب رد صلاحیت شدند. ۷. انتخابات شهر تهران توسط شورای نگهبان تایید نشد و بین این نهاد و وزارت کشور اختلاف به وجود آمد. ۸. در اسفند ۱۳۷۸ سعید حجاریان که چهره‌ی شناخته شده‌ی اصلاحات بود، مورد ترور نافرجام قرار گرفت. ۹. توقیف روزنامه‌ها و محاکمه‌ی نویسندگان در این دوره از جمله مصادیق دیگر عدم وحدت رویه بین نخبگان در این بازه‌ی زمانی است به طوری که در سال ۱۳۷۹، بیست روزنامه و نشریه توقیف گردید. (دلفرود، ۱۴۰۰: ۲۵۸) این موارد تنها مثال‌هایی از موارد متعدد اختلاف و عدم وحدت بین نخبگان در دوران ریاست جمهوری آقای خاتمی است. شاید بتوان گفت که اختلاف نخبگان سیاسی در این دوره به اوج خود رسید که آثار آن را می‌توان در درگیری‌ها و تنش‌های بین دو جریان سیاسی اصلاح طلب و اصول‌گرا مشاهده کرد. البته نکته‌ی قابل توجه آن است که مقصود از وحدت بین نخبگان، این نیست که همه‌ی کاندیداها تأیید صلاحیت شوند و یا با افراد متخلف برخورد قانونی صورت نگیرد، اما فضای سیاسی حاکم بین نخبگان سیاسی باید به گونه‌ای باشد که از اقدامات تلافی‌جویانه و یا سنگ اندازی در مقابل سایر نخبگان دوری شود و یک هدف و نیت که

نخبگان سیاسی و تقسیم قدرت در ایران؛ ... (حسین عاقلی نژاد و دیگران) ۵۱

همان رشد و ارتقای کشور و حفظ انقلاب اسلامی است، مورد توجه ی نخبگان سیاسی کشور باشد.

در دوران ریاست جمهوری آقای احمدی نژاد نیز به دلیل رویکرد آرمان گرایی نخبگان سیاسی، وحدت و انسجام کم اهمیت شد و تضاد و تناقض اهمیت یافت که می توان مقابله‌ی احمدی نژاد با ایدئولوژی گفتمان سازندگی و اصلاحات در انتخابات ۱۳۸۴ را از جمله اولین مصادیق این اختلاف دانست. از جمله مصادیق دیگر عدم وحدت نخبگان در این دوره این بود که آقای احمدی نژاد برای اخذ رأی اعتماد برای وزیرانش به خصوص وزیر نفت با مجلس در اختلاف بود. در اواخر سال ۱۳۸۴ نیز، مجلس و دولت در مورد بودجه مجدداً دچار اختلاف شدند که به عقب نشینی دولت انجامید. (زیباکلام، ۱۳۸۵: ۸۴) همان طور که ذکر شد این دولت توانست از لحاظ تفکر، خودش را با تفکر مردمی تا حدی همراه کند اما متأسفانه در زمینه ی وحدت با نخبگان سیاسی، نمره ی خوبی را کسب نکرد به طوری که در انتخابات سال ۱۳۸۸ نه تنها وحدت را در میان نخبگان سیاسی مشاهده نمی کنیم بلکه مناظره های پرتنش و خارج از قاعده ای را می بینیم که هرچند یکی از نتایج آن مشارکت ۸۵ درصدی مردم در انتخابات است اما عدم وحدت رویه در میان نخبگان سیاسی، به اوج خود رسید که قطعاً این مسئله آسیب ها و خساراتی را به کلیت نظام وارد آورد. در نهایت زمانی که آقای احمدی نژاد در سال ۱۳۹۲ پس از دو دوره ریاست جمهوری، کار خود را به پایان رسانید، منزوی و در نزد نخبگان سیاسی منفور بود. (زارعی، ۱۳۹۸: ۹۲)

۳.۵ حاکمیت غیر عقلانی در جهت خیر شخصی

«ماکس وبر» معتقد است، در یک جامعه ی آزاد، گردش نخبگان بیش از آنکه مبتنی بر روابط باشد، بر پایه ی ضوابط قانونی استوار است، وی معتقد است که از ویژگی های حکومت عقلانی آن است که مناصب به صاحبان آنها اجازه می دهند تا با بهره گرفتن از مجموعه ای از مقررات و راهکارها به اعمال اختیار مبادرت ورزند؛ سازمان هایی که بر اصول خرد استوار شوند و تحت حاکمیت مقررات و راهکارهای منضبط و منسجم قرار گیرند. در این نوع حکومت، تنها قوانین معیار و ملاک به حساب می آیند. (رحمان سرشت، ۱۳۶۹: ۸۸)

متأسفانه شواهد و قرائن نشان دهنده ی آن است که در کشور ایران، روابط بیش از ضوابط و مقررات، نقش دارد. این مسئله را در دو سطح مورد بررسی قرار می دهیم:

۱.۳.۵ حاکمیت کمرنگ ضوابط در نظام استخدامی ایران

اولین قوانین استخدامی کشور ایران در سال ۱۳۰۱ تصویب و با قانون ۱۳۴۵ استخدام کشوری تکمیل گردید و در آخرین تلاش برای ایجاد عدالت اجتماعی، در تاریخ ۲۴ مهر ماه ۸۶ قانون مدیریت خدمات کشوری تصویب و پس از تایید شورای نگهبان جهت اجرا به دولت ارسال شد. اما بررسی های میدانی و حتی آماری نشان دهنده ی آن است که در کشور ما، ضوابط نقش کمرنگ تری نسبت به روابط دارند. مقصود از قانون مداری حفظ و اجرای قوانین به طور عادلانه در جامعه و رعایت حقوق همه ی افراد می باشد. (درخشه، ۱۳۹۶: ۲۹)

به عنوان مثال روزنامه قانون در این باره می نویسد:

بررسی های آماری نشان داده است که از بین روش هایی مانند ثبت نام یا پیگیری در مراکز خدمات اشتغال و کاریابی، تماس با کارفرما، پرس و جو از دوستان و آشنایان، جست و جوی منابع مالی و امکانات برای شروع فعالیت خوداشتغالی و تقاضای جواز کسب، پرس و جو از آشنایان و دوستان، یعنی روش مبتنی بر رابطه، شایع ترین و موثرترین روش است که در ایران بسیار مرسوم و به عرف و عادت تبدیل شده است.

بر اساس نتایج طرح پیمایش ملی ارزش ها و نگرش ها که در سال ۱۳۷۹ و در ۲۸ مرکز استان انجام شد و جامعه ی آماری آن ۱۶۸۲۴ نفر بودند، ۸۳/۳ درصد معتقد بودند که بدون داشتن واسطه حقوق آن ها پایمال می شود، ۳۱/۱ درصد معتقد بودند که از راه قانون نمی توان به حقوق خود دست پیدا کرد و ۵۵/۵ درصد اعتقاد داشتند که قانون در مورد دولت مردان و مسئولان اجرایی رعایت نمی شود. (بشیری، ۱۳۸۴: ۱۴۹)

به عنوان یک مصداق مشخص باشگاه خبرنگاران جوان در ۱۲ اسفند ۹۹ از آزمون صوری وزارت نفت نوشت و توضیح داد که این وزارتخانه یک آزمون نمادین به بهانه ی ساماندهی نیروهای قراردادی مدت موقت برگزار کرده اما در نهایت افراد از پیش تعیین شده ای را تبدیل وضعیت کرده است! و یا بویرنیوز که یک رسانه ی محلی کهگیلویه و بویراحمد است از آزمون صوری سازمان جهادکشاورزی این استان نوشته و توضیح داده بود که نه تنها اصول برگزاری آزمون در جلسه رعایت نشده که حتی پرسش های آزمون پر

از اشتباه بوده است. در این میان حسینعلی حاجی دلیگانی، عضو هیات رئیسه مجلس یازدهم در مصاحبه با خبرگزاری تسنیم می گوید که آزمون‌های استخدامی صورتی هستند. او توضیح داده بود: «استخدامها بر طبق سناریویی از پیش تعیین شده انجام می‌شود و بسیاری از این استخدامی‌ها برای تبدیل وضعیت نیروهایی است که قبلاً بر اساس علاقه‌ی مسئولان و گرایش‌های سیاسی مستخدمین به صورت قراردادی در ادارات صورت گرفته است.» این موارد تنها چند نمونه از موارد بسیاری است که در این زمینه وجود دارد.

اگر بخواهیم یکی از دولت‌ها را به صورت آزمایشی بررسی کنیم، بر اساس آمارهای بانک جهانی، شاخص حاکمیت قانون که میزان پیروی دولت مردان از قانون را بررسی می‌کند، در دوران ریاست جمهوری آقای خاتمی از ۰/۷۷ در سال ۱۳۷۵ به رقم ۰/۸۳ در پایان کار این دولت رسید که نشان دهنده‌ی آن است که نه تنها عمل به قانون در میان مسئولین دولتی مطلوب نیست بلکه در طول یک دولت، روند نزولی را در این زمینه می‌بینیم. (Farzanegan, 2009:20)

۲.۳.۵ حاکمیت کمرنگ ضوابط در گردش نخبگان سیاسی

علاوه بر حاکمیت کمرنگ قوانین در نظام استخدامی که در بالا ذکر شد، در بحث انتخاب نخبگان سیاسی یا همان مسئولین دولتی و اجرایی نیز، در کشور ما ضوابط نقش کم‌تری نسبت به روابط ایفا می‌کنند. باید توجه داشت که چرخش صحیح نخبگان و باز توزیع قدرت زمانی اتفاق می‌افتد که نظام جمهوری اسلامی ایران پذیرفته باشد که همه افراد جامعه دلسوز نظام سیاسی‌اند و از چرخش نخبگان هراس نداشته باشند. اما اگر نظام سیاسی از ورود افراد متقدم بیم‌ناک باشد و اضمحلال نظام سیاسی را تصور کند، از چرخش نخبگان دوری می‌کند. همچنین باید باور داشته باشیم که طی کردن مسیر شغلی مدیران و ارتقای آنان اگر تخصصی باشد، چرخش نخبگان تسهیل می‌شود و اگر طی کردن مسیر شغلی تخصصی نباشد در این صورت راه برای جابه‌جایی مدیران هموار می‌شود. به عنوان مثال اگر بازه‌ی زمانی پژوهش را از اولین دولت جمهوری اسلامی ایران که در تاریخ ۱۵ بهمن ۱۳۵۷ تشکیل شد تا پایان کار دولت دوازدهم در ۱۲ مرداد ۱۴۰۰ قرار دهیم، می‌توان ورود نخبگان سیاسی به حوزه‌ی قدرت را از دو طریق تحلیل کرد:

الف) ارتباط با شخص رئیس‌جمهور یا نخست‌وزیر: منظور از ارتباط، آن است که نخبگان سیاسی یا در مجلس شورای اسلامی با شخص رئیس‌جمهور یا نخست‌وزیر

ارتباط داشته اند، یا با وی هم دانشگاهی بوده اند، یا قبلاً با او هم کابینه ای بوده اند. شواهد نشان می دهد که از کل نخبگان سیاسی که در این دوران قدرت سیاسی را به دست گرفته اند، ۱۴۸ نفر از آن ها در حلقه ی مرتبطین با رئیس جمهور یا نخست وزیر قرار می گیرند که ۵۴/۹ درصد را به خودش اختصاص می دهد که بیش ترین تمرکز در این مسئله در دولت سوم و کم ترین حالت را در دولت نهم مشاهده می کنیم؛ به بیان دقیق تر می توان گفت که در این زمینه بیش از نیمی از قدرت سیاسی بازتوزیع نشده است و تنها عامل راهیابی نخبگان به عرصه ی قدرت، ارتباط با شخص رئیس جمهور یا نخست وزیر بوده است. (ساعی، ۱۳۹۹: ۸۸)

ب) دوستی یا آشنایی با شخص رئیس جمهور یا نخست وزیر: برای مثال ۱۰ درصد از اعضای دولت چهارم رابطه ی خویشاوندی با یکدیگر داشته اند یا در دولت پنجم، ۵۳/۸ درصد از اعضای دولت با رئیس جمهور رابطه ی دوستی یا آشنایی داشته اند. در دولت نهم و دهم، دوستان و آشنایان آقای احمدی نژاد، قدرت سیاسی را به دست گرفتند و پس از آن اکثراً از قدرت سیاسی خارج شده اند. همچنین زمانی که به دولت یازدهم و دوازدهم آقای روحانی نگاه می کنیم، در می یابیم که ۱۹ نفر از اعضای دولت، در دولت خاتمی عضویت داشته اند و ۱۰ نفر از اعضای دولت یازدهم و دوازدهم در دولت آقای هاشمی رفسنجانی حضور داشته اند؛ می توان این گونه استنباط کرد که دستیابی به قدرت در کابینه ی روحانی رابطه ی مستقیمی با عضویت در دولت هاشمی و خاتمی دارد. (حسن پور، ۱۳۹۸: ۱۵۴) به طور کلی ۶۹ درصد از کل نخبگان سیاسی مورد مطالعه، رابطه ی آشنایی یا دوستی با شخص رئیس جمهور یا نخست وزیر داشته اند که بیش ترین ارتباط مربوط به دولت هشتم آقای خاتمی و دولت دوازدهم آقای روحانی است. در نتیجه نقش پیوندهای شخصی بر ورود به ساختار قدرت در ایران بدین وسیله قابل اثبات است و توزیع قدرت از دولت موقت تا پایان دولت دوازدهم در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران به درستی شکل نگرفته است.

۴.۵ ضعف جامعه مدنی فعال در ایران معاصر

همان گونه که «ماکس وبر» معتقد است، انتخاب باید غیر شخصی و عقلانی باشد. بنابراین ما نیازمند بازگرداندن عقلانیت به بوروکراسی (دیوان سالاری) هستیم از این رو حکومت باید در خدمت خیر عمومی و غیر شخصی باشد. زیرا طبقه ای شدن مدیران و حرکت از

نخبگان سیاسی و تقسیم قدرت در ایران؛ ... (حسین عاقلی نژاد و دیگران) ۵۵

آریستوکراسی به سمت الیگارشی خطری است که مردم سالاری را تهدید می کند. از این رو با گردش نخبگان می توان مانع تداوم الیگارشی شد. گردش نخبگان و استفاده درست از آنها نه تنها مانعی بر راه فرار نخبگان که عاملی برای تقویت جامعه مدنی و مردم سالاری می باشد.

هر چند از تابستان ۱۳۶۸ با تشکیل کمیسیون ماده ی ۱۰ احزاب، صدور پروانه ی فعالیت برای احزاب آغاز شد و زمینه ی مشارکت و رقابت سیاسی را گسترش داد. همچنین منجر به نهادینه شدن فرآیند توزیع قدرت بین جناح های سیاسی کشور و تقویت سیمای مردم سالارانه ی جمهوری اسلامی گردید، اما این اقدامات، کافی نبوده و نتایج رضایت بخشی را به دنبال نداشت. (غفاری، ۱۳۹۶: ۱۰۳) یک نظر سنجی که توسط مرکز افکار سنجی دانشجویان از شهروندان ۱۶ سال به بالا در شهر تهران صورت گرفته است، نشان دهنده ی وضعیت جامعه ی مدنی در کشور ما است. طبق این نظر سنجی، ۸۱ درصد پاسخ دهندگان هیچ حزبی را به مواضع سیاسی خود نزدیک ندانسته اند، ۵۷ درصد فعالیت احزاب سیاسی در ایران را کم فایده می دانند و فقط ۲۸ درصد، احزاب را مفید دانسته اند و در نهایت ۸۱ درصد معتقدند که احزاب، مطالبات مردم را پیگیری نمی کنند. (بشیریه، ۱۳۸۴: ۱۵۰)

به عنوان یک مثال و مصداق مشخص، دوران سازندگی که به عنوان سال های بازسازی اقتصادی از آن نام برده می شود، نخبگان اقتصادی در جهت ساماندهی وضعیت مالی و اقتصادی دولت، به کار گمارده شدند اما از جهت دیگر انزوای سایر نخبگان در دوران سازندگی نمود زیادی داشت و عملاً ذهنیت اقتصادی دولت، فرآیند سیاسی جامعه را در سطح نخبگان متوقف نموده بود. (شبانپور، ۱۳۹۶: ۱۳۶) در این دوره، قانون فعالیت احزاب و انجمن های سیاسی چندان اجرایی نشد و این مسئله را می توان در تعداد مجوزهای صادر شده از کمیسیون ماده ی احزاب وزارت کشور دانست که ۳۹ مورد بیش تر نبود و برای یک بازه ی ۸ ساله، این تعداد، بسیار ناچیز است. (شهسواری فرد، ۱۳۹۷: ۴۵) مثال دیگر پس از انتخابات ریاست جمهوری دوم خرداد سال ۱۳۷۶ است که طبقه ی متوسط و گروه های اصلاح طلب تلاش گسترده ای در جهت افزایش مشارکت سیاسی و ورود به عرصه ی تصمیم گیری سیاسی و شکل دهی جامعه ی مدنی انجام دادند. خاتمی با شعار جامعه ی مدنی به قدرت رسیده بود؛ در نتیجه در ابتدا شاهدیم که تعداد انجمن های سیاسی از ۳۵ عدد در سال ۱۳۷۶ به ۱۳۰ انجمن سیاسی در سال ۱۳۸۰ رسید که به دلیل

مدیریت ناکارآمد و کارشکنی هایی که صورت گرفت، موفقیت چندانی در جهت ارتقای جامعه ی مدنی در ایران به دست نیاوردند. (ازغندی، ۱۳۸۴: ۴۷) یکی از این دلایل عدم موفقیت این بود که نخبگان سیاسی پس از دستیابی به قدرت، قدرت را بین خودشان تقسیم کردند و از فعالیت های ایدئولوژیک و کادرسازی حزبی فاصله گرفتند. علت دیگر آن است که جناح راست با در دست داشتن نهادهای قدرتمندی مثل قوه ی قضائیه، شورای نگهبان، صدا و سیما و... به مقابله با طرح های اصلاح طلبان پرداخت و یا دلیل دیگر را می توان محدود کردن فضای مطبوعاتی و محاکمه ی مطبوعات متخلف که تنها راه دسترسی جریان اصلاح طلب به مردم بود دانست. کار به جایی رسید که حتی خود آقای خاتمی در دوره ی دوم ریاست جمهوری، خیلی کم از جامعه ی مدنی و آزادی بیان صحبت می کرد و این تفکر به سمت دلسردی گرایش پیدا کرد. (دلفرود، ۱۴۰۰: ۲۵۵) همچنین در دولت نهم یعنی دوران ریاست جمهوری آقای احمدی نژاد نیز از حیث جامعه ی مدنی، وضعیت مطلوبی را مشاهده نمی کنیم؛ چرا که تنها شش نفر از اعضای دولت، عضویت در شبکه ی حزبی داشته اند و پیوندهای میان نخبگان سیاسی به ویژه ارتباط با آقای احمدی نژاد، امکان دستیابی به قدرت را به وجود آورده بود. به بیان دیگر دولت های نهم و دهم مخالف جدی نهادهای مدنی، احزاب و رسانه های مستقل بودند و به سبب خصلت پوپولیستی طی سال های ۱۳۹۲-۱۳۸۴ شمسی از گسترش شبکه های جامعه مدنی ممانعت می کردند و همین مسئله موجب می شد تا فرآیند گردش نخبگان به درستی انجام نشود. البته شایان ذکر است که دولت های نهم و دهم، نخبگان سیاسی جدیدی را وارد عرصه ی سیاست کرد و به نوعی گردش نخبگان در این سطح اتفاق افتاد اما از جهت عملکرد جامعه ی مدنی و فعالیت احزاب و گروه های سیاسی که جنبه ی دیگری از گردش نخبگان است، عملکرد مثبتی را از این دولت ها مشاهده نمی کنیم. حتی در این دوره برخوردهای جدی با نهادهای مدنی را مشاهده می کنیم، برای مثال در سال ۱۳۸۵ تعدادی از فعالان تجمع اعتراضی که برای تغییر قوانین به نفع زنان اقدام می کردند، دستگیر شدند. رامین جهانبگلو و کیان تاجبخش به اتهام زمینه سازی برای براندازی از طریق تشکل های مدنی زندانی شدند. در سال ۱۳۸۸ مرکز دفاع از حقوق بشر که شیرین عبادی ریاست آن را به عهده داشت، تعطیل شد و در نهایت اوج وضعیت نامناسب نهادهای مدنی در این دوره را پس از انتخابات سال ۱۳۸۸ و شورش های بعد از آن مشاهده می کنیم که به عنوان مثال می توان به لغو مجوز حزب مشارکت و تعطیلی انجمن روزنامه نگاران ایران با بیش از ۳۷۰۰ عضو

نخبگان سیاسی و تقسیم قدرت در ایران؛ ... (حسین عاقلی نژاد و دیگران) ۵۷

اشاره کرد. (زائر کعبه، ۱۳۹۹: ۱۴۰) لازم به ذکر است که چه بسا بسیاری از این اقدامات در جهت رعایت قانون و حفظ کشور از آشوب و درگیری انجام شده باشند و در این زمینه انتقادی وارد نیست، چرا که عدم نظارت بر تشکّل ها و نهادهای مدنی مخصوصاً در کشوری مثل ایران که کانون توجه ی دشمنان است، می تواند یک اقدام اشتباه باشد اما بحث ما در این جا این است که به طور کلی و در یک نگاه از بالا، در این دوره ی ۸ ساله، جامعه ی توده ای منفعل را مشاهده می کنیم و مشارکت نیز صرفاً به صورت مشارکت نفوذی گروه های فشار خلاصه می شد.

۵.۵. عدم وجود فرهنگ شایسته سالاری

در حکومت بوروکراسی که «وبر» آن را ترسیم می کند، برای به کارگرفتن مدیران از روش های سنتی استفاده نمی شود و انتصاب مدیران و نیروهای سیاسی با استفاده از قراردادهایی انجام می گیرد که نشان دهنده ی صلاحیت فنی متقاضیان است. وبر بیان می کند که یکی از علائم توسعه ی یک بوروکراسی افزایش تعداد مدیران حرفه ای و استخدام متخصصین است. (وبر، ۱۳۹۰: ۵۴)

در جمهوری اسلامی ایران شاهد هستیم که سوخته های سیاسی به هر دلیلی قصد برگشت به نظام مدیریت دولتی را دارند و معمولاً به امور دیگر روی نمی آورند؛ این حالت را می توان گردش مدیران دانست و نه گردش نخبگان؛ چرا که طبق نظریه ی گردش مدیران، مدیریت محدود به افراد خاصی است؛ این مدیران سال ها فقط پستهای مدیریتی خود را با هم دست به دست می کنند و نظام شایسته سالاری حاکم نیست و به همین دلیل چرخش نخبگان به تأخیر می افتد. اما اگر مهره های سیاسی سوخته به دنبال کارهای دیگر باشند در این صورت زمینه ی چرخش نخبگان در جامعه تسهیل می شود. بر اساس نتایج طرح پیمایش ملی ارزش ها و نگرش ها که در سال ۱۳۷۹ و در ۲۸ مرکز استان انجام شد، ۵۲/۳ درصد معتقد بودند که در استخدام های دولتی شایستگی و توانایی فرد اهمیتی ندارد، ۸۴/۶ درصد اعتقاد داشتند که افراد فقیر با وجود داشتن شایستگی پیشرفت نمی کنند و ۵۰/۴ درصد معتقد بودند که حکومت رفتار یکسانی با همه ی مردم ندارد. (بشیریه، ۱۳۸۴: ۱۴۹)

به عنوان مثال اگر در این مسئله، دولت های پنجم تا نهم را به عنوان یک نمونه ی آماری مورد بررسی قرار دهیم، می بینیم که تعداد وزرایی که سابقه ی عضویت در هیئت

دولت نداشته اند، در بیشترین تعداد خود متعلق به کابینه ی نهم آقای محمود احمدی نژاد است که ۹۳/۵۴ درصد وزرا بدون سابقه ی عضویت در هیئت وزیران بوده اند. هر چند اعضای این دولت از جهت دیگری در عرصه ی قدرت مشارکت داشتند؛ برای مثال ده نفر از اعضای کابینه، دارای سوابق نظامی و امنیتی بودند. بعد از آن، دولت هفتم یعنی دولت اول سید محمد خاتمی ۵۹/۲۵ درصد و بعد از آن، دولت پنجم مربوط به علی اکبر هاشمی رفسنجانی ۴۸ درصد وزرا بدون سابقه ی عضویت در هیئت وزیران بوده اند. در دولت ششم علی اکبر هاشمی رفسنجانی نیز ۲۹/۱۶ درصد وزرا بدون سابقه ی عضویت در دولت های مختلف بوده اند. (عیوضی / رمضانی، ۱۳۸۹: ۴۹) این مسئله نشان می دهد که متأسفانه اکثر اعضای هیئت دولت، سابقاً در هیئت وزیران حضور داشته اند و در نتیجه می توان گفت که ما با وضعیت گردش مدیران مواجه هستیم و گردش نخبگان را خیلی کم رنگ می بینیم.

اگر بخواهیم سابقه ی شرکت و حضور وزرا در ترکیب هیئت دولت را مورد بررسی قرار دهیم، بیشترین میزان مربوط به کابینه ی علی اکبر هاشمی رفسنجانی (کابینه ی پنجم و ششم) است که ۶۱/۴۲ درصد مجموع وزرای دو کابینه ی او دارای سابقه عضویت در ترکیب هیئت دولت بوده اند. پس از آن اکثریت متعلق به کابینه ی سید محمد خاتمی (کابینه ی هفتم و هشتم) با نسبت ۵۱/۶۲ درصد مجموع دو کابینه و سپس کابینه ی نهم با ۶/۴۶ درصد بوده است. علاوه بر آن در کابینه ی پنجم ۲۰ درصد وزرا سابقه ی شرکت در سه کابینه را دارا بوده اند که به وضوح عدم گردش نخبگان را مشاهده می کنیم. یا به عنوان مثال کابینه ی هفتم به میزان ۱۴/۸۱ درصد وزرا سابقه ی شرکت در یک و دو کابینه را داشته اند و در کابینه ی هشتم ۴۵/۸۳ درصد که تقریباً نیمی از وزرا را شامل می شود، سابقه ی شرکت در یک کابینه را دارا بوده اند. (همان منبع) در مجموع می توان گفت در تشکیل کابینه ها و دولت های جمهوری اسلامی ایران در دوره ی مورد بررسی، کمتر از رجال بدون سابقه ی حضور در ترکیب هیئت دولت استفاده شده است. در واقع سابقه ی حضور در پست های وزارتی معیار مهمی در گزینش وزرا بوده است. این مسئله نشان می دهد که گردش نخبگان تا میزان زیادی متوقف شده و صرفاً مدیران از یک پست به پست دیگر منتقل می شوند.

۶. نتیجه‌گیری

تجارب تاریخی نشان داده است که ترقی و بقا یا سقوط و فروپاشی هر حکومتی تا اندازه‌ی زیادی به نقش نخبگان سیاسی وابسته است و اندیشه و تفکر آنان در روند تصمیم‌سازی و اجرای برنامه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دولت و چگونگی تحقق خواسته‌های مردم به میزان قابل توجهی موثر است. نخبگان سیاسی در کانون‌های مختلف به طور مستقیم و غیر مستقیم جذب و تربیت می‌شوند و تبدیل به نخبگان غیر حاکم در حال انتظار می‌شوند که چنان چه روند و مسیر قانونی و دموکراتیک برای کسب قدرت سیاسی وجود نداشته باشد، آن‌ها با توجه به میزان نفوذی که در جامعه دارند، استفاده از راه‌های غیر قانونی، غیر دموکراتیک و گاه غیر مسالمت‌آمیز را در دستور کار خود قرار می‌دهند. لذا حکومت‌ها به منظور حفظ ثبات و توازن سیاسی خود و همچنین توزیع صحیح قدرت سیاسی، ناگزیر از طراحی مسیرهای کافی و قانونی برای گردش نخبگان می‌باشند. نظریه‌ی وبر به عنوان یک مدل عقلانی و قانونی، می‌تواند ما را در رسیدن به این هدف یاری کند.

در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، برخی اشکالات و موانع ساختاری منجر شده است که بحث گردش نخبگان و در نهایت بازتوزیع قدرت سیاسی به درستی انجام نگیرد. در این مقاله برخی از این موانع ساختاری با استفاده از شواهدی که در دولت‌های پس از انقلاب اسلامی در دست داریم، مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، عدم گردش نخبگان سیاسی به طور صحیح صورت نمی‌گیرد و به جای آن گردش مدیران را مشاهده می‌کنیم. وجود داشتن ساختار دولت رانتیر در ایران یکی از دلایل عدم گردش صحیح نخبگان است. در صورتی که ساختار حکومت اتکاء به نفقت را کم‌تر کند، قطعاً یکی از زمینه‌های توزیع قدرت را فراهم کرده است. همان‌طور که وبر معتقد است، حکومت‌های عقلانی باید از وحدت برخوردار باشند. عدم وحدت رویه در میان نخبگان و همچنین عدم وجود دیدگاه یکسان نخبگان با مردم در کشور ما، تحقق این مسئله را با مشکلاتی روبرو کرده است. یکی دیگر از زمینه‌های دست یافتن به بحث گردش نخبگان، حاکمیت قانون و دوری از روابط شخصی و فردی است؛ به طوری که جامعه به سمت خیر عمومی حرکت کند. حاکمیت کمرنگ ضوابط در نظام استخدامی ایران و همچنین حاکمیت کمرنگ ضوابط در انتخاب نخبگان سیاسی از جمله مشکلاتی است که در صورت رفع شدن، می‌تواند نظام سیاسی را در دستیابی به نتیجه‌ی مذکور یاری رساند. متأسفانه در

بسیاری از موارد عامل اصلی تعیین کننده ی مسئولین و مدیران دولتی، ارتباط داشتن آن ها با شخص رئیس جمهور و یا آشنا بودن با وی است که این مسئله نه تنها مانعی بر سر راه گردش نخبگان است، بلکه نارضایتی عمومی را نیز به دنبال خواهد داشت. لازم است که در جهت ارتقای وضعیت جامعه مدنی در جمهوری اسلامی ایران، به عنوان یکی از عوامل مؤثر در توزیع قدرت سیاسی، چارچوب هایی درباره ی نوع و شکل فعالیت احزاب سیاسی طراحی شده و به اجرا درآیند تا از این طریق نخبگان سیاسی بتوانند وارد عرصه ی سیاست شوند.

کتابنامه

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۱). *مدرنیته ایرانی، روشنفکران و پارادایم عقب ماندگی در ایران*، چاپ اول، تهران: نشر اجتماع.
- ازغندی، علیرضا (۱۳۸۴). *درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی ایران*، تهران: نشر قومس.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۲). *موانع توسعه سیاسی در ایران*، چاپ چهارم، تهران: گام نو.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۴). «زمینه های اجتماعی بحران سیاسی در ایران معاصر»، *فصلنامه ی علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، شماره ۱۶، تهران: سروش آفتاب فردا.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۵). *دیباچه ای بر جامعه شناسی سیاسی ایران دوره جمهوری اسلامی ایران*، چاپ چهارم، تهران: نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۴۰۰). *جامعه شناسی سیاسی*، چاپ سی ام، تهران: نشر نی.
- حاجی یوسفی، امیر محمد (۱۳۷۶). «رانت، دولت رانتیر و رانتیرسیم: یک بررسی مفهومی»، *فصلنامه ی اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، شماره ۱۲۵ و ۱۲۶، تهران.
- حسن پور، زینب (۱۳۹۸). *تحلیل جامعه شناختی مکانیسم های توزیع قدرت سیاسی در ایران: مطالعه موردی دولت های هفتم تا دهم با تأکید بر رویکرد تحلیل شبکه*. رساله ی دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
- خواجه سروی، غلامرضا (۱۳۸۲). *رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، چاپ اول، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- دانائی فرد، حسن (۱۳۸۸). *چالش های مدیریت دولتی در ایران*، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.
- درخشه، جلال (۱۳۹۶). «الزامات تغییر سبک زندگی ایرانیان در راستای اهداف چشم انداز ایران ۱۴۰۴ (مطالعه موردی دانشجویان دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران)»، *دوفصلنامه جستارهای سیاسی معاصر*، سال هشتم، شماره ی اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

نخبگان سیاسی و تقسیم قدرت در ایران؛ ... (حسین عاقلی نژاد و دیگران) ۶۱

- دلفرود، محمدتقی (۱۴۰۰). *دولت و توسعه ی اقتصادی، اقتصاد سیاسی در ایران و دولت های توسعه گرا*، چاپ پنجم، تهران: نشر آگاه.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۵۹). *لغت نامه*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رالز، جان (۱۹۷۱). *نظریه ای در باب عدالت*، ترجمه ی مرتضی نوری، تهران: انتشارات مرکز.
- رضاقلی، علی (۱۴۰۱). *جامعه شناسی نخبه کشی*، چاپ چهل و چهارم، تهران: نشر نی.
- ریمون، آرون (۱۳۹۶). *مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه شناسی*، ترجمه ی باقر پرهام، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- زارعی، علی (۱۳۹۸). «چرخش نخبگان سیاسی پس از انقلاب اسلامی در ایران»، *فصلنامه پژوهش های راهبردی/انقلاب اسلامی*، سال دوم، شماره ی پنجم، تهران: انجمن علمی انقلاب اسلامی ایران.
- زائر کعبه/قریشی/علیزاده اقدم، رحیم/فردین/محمدباقر (۱۳۹۹). «تحلیل زمینه های جامعه شناختی تحول گفتمان عدالت در دولت های خاتمی، احمدی نژاد و روحانی»، *دوفصلنامه جامعه شناسی اقتصادی و توسعه*، سال نهم، شماره ی دوم، تبریز: دانشگاه تبریز.
- زیباکلام، صادق (۱۳۸۵). «احمدی نژاد و جامعه شناسی قدرت در ایران»، *ماهنامه بازتاب اندیشه*، شماره ۷۴، تهران: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.
- ساعی، علی (۱۳۹۹). «تحلیل توزیع منابع قدرت سیاسی در ایران با رویکرد نظری شبکه محور (مطالعه موردی اعضای دولت موقت تا دولت دوازدهم)»، *دوفصلنامه ی بررسی مسائل اجتماعی ایران*، شماره ی اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سریع القلم، محمود (۱۳۸۹). *فرهنگ سیاسی ایران*، چاپ اول، تهران: انتشارات فرزانه روز.
- شبانپور، محمد (۱۳۹۶). «شناخت نخبگان فکری و شیوه ی عمل آنها در ایران پس از انقلاب»، *دوماهنامه پژوهش در هنر و علوم انسانی*، شماره ۳، تهران.
- شهبازی فرد، شهره (۱۳۹۷). «فرهنگ سیاسی الیت حاکم (با تأکید بر سه دوره ی ریاست جمهوری رفسنجانی، خاتمی و احمدی نژاد)»، *مجله ی بین المللی پژوهش ملل*، شماره ی ۳۳، کرج.
- عیوضی/رمضانی، محمد رحیم/ملیحه (۱۳۸۹). «بررسی پایگاه اجتماعی هیئت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۸۸)»، *نشریه راهبرد توسعه*، شماره ۲۴، تهران.
- غفاری/کتابی/واعظ، امید/محمود/نقیسه (۱۳۹۶). «بررسی تطبیقی توسعه ی سیاسی در عصر مشروطیت و نخستین دهه ی انقلاب اسلامی (۶۷-۵۷) با تأکید بر توزیع قدرت»، *فصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی*، سال هشتم، شماره ی اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- قالیباف/پورموسوی/امیدی آوج، محمد باقر/سید موسی/مریم (تابستان ۱۳۹۰). «درآمدهای نفتی و توزیع فضایی قدرت سیاسی در ایران»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، شماره ۲، تهران.
- میرترابی، سعید (۱۳۸۴). *مسائل نفت ایران*، چاپ اول، تهران: نشر قومس.

۶۲ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۶، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴

وبر، ماکس (۱۳۶۹). «پیشگامان مطالعات مدیریت در غرب»، حسین رحمان سرشت، مطالعات مدیریت، شماره ۲، تهران.

وبر، ماکس (۱۳۸۷). دین، قدرت، جامعه، ترجمه ی احمد تدین، تهران: نشر هرمس.

وبر، ماکس (۱۳۹۰). دانشمند و سیاست مدار، ترجمه ی احمد نقیب زاده، تهران: نشر علم.

وبر، ماکس (۱۴۰۰). اخلاق پروتستانی و روح سرمایه داری، ترجمه ی عبدالکریم رشیدیان، چاپ دهم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

Farzanegan, Mohammad Reza (2009). Macroeconomic of Populism in Iran. Munich: Personal vRePEc Archive (MARA).no3.

S. Huntington, Political Order in Changing Societies, (New Haven and London: Yale University Press, 1968)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی